

تبیین نظریه امنیت محیط زیست براساس تحلیل محتوای بیانات مقام معظم رهبری، حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)^۱

مهدی زروندی^۲
محمودرضا شمس دولت آبادی^۳
سیدجواد امینی^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۲/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۳/۷

فصلنامه آفاق امنیت/ سال نهم / شماره سی ام - بهار ۱۳۹۵

چکیده

امروزه یکی از دلایل اصلی توجه جهانی به پایداری توسعه و تخریب بی‌رویه محیط زیست و منابع طبیعی در پرتو آموزه‌های نظام سرمایه‌داری مبتنی بر حداکثرسازی سود است. از آنجا که اعتماد بشر به قدرت فناوری و دانش خود متزلزل شده است، در رفتار با طبیعت محتاط‌تر شده و در تکاپوی تدوین اخلاق محیط زیستی بر آمده است. در حالی که متون اسلامی غنی از دستورها و قواعد مواجهه صحیح و دور از هرگونه افراط و تفریط با محیط زیست است، غفلت محققان اسلامی سبب شده است که غربی‌ها که خود عامل اصلی تخریب محیط زیست هستند، داعیه‌دار تدوین و معرفی اخلاق محیط زیست شوند و حتی در آثار خود، دین را به عنوان محرک و مشوق انسان (به منزله خلیفه خدا روی زمین) در تخریب طبیعت معرفی کنند. از سوی دیگر، در داخل کشور بخشی از مسئولان امور توسعه‌ای کشور دغدغه جدی عملی برای صیانت از محیط زیست ندارند و این مسئله سبب از دست رفتن منابع طبیعی شده است.

این مقاله درصدد معرفی و تبیین دیدگاه مترقی ولایت فقیه درباره محیط زیست و منابع طبیعی با استفاده از روش تئوری داده‌بنیاد است تا در حد امکان نظریه‌ای همه‌جانبه برای حوزه محیط زیست ارائه کند.

واژگان کلیدی

نظریه امنیت محیط زیست، منابع طبیعی، تخریب محیط زیست، تخریب طبیعت، اخلاق محیط زیست

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری در دانشگاه عالی دفاع ملی با همین عنوان می باشد.
۲. دانشجوی دکتری امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی، پژوهشگر دانشگاه جامع امام حسین(ع).
۳. استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی.
۴. استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی.

مقدمه

در چند دهه اخیر، به موازات پیشرفت علوم و فناوری‌های مدرن و نقش آن در شتاب بخشیدن به توسعه صنعتی و اقتصادی، با نگرش یکجانبه بهره‌برداری هر چه بیشتر از منابع طبیعی و ترجیح منافع اقتصادی بیشتر در کوتاه‌مدت، نشانه‌ها و پیامدهای ناپایداری محیط زیست، بیش از هر زمان دیگری از تاریخ حضور بشر در کره زمین، در همه مقیاس‌های جهانی، منطقه‌ای و محلی، بروز و ظهور یافته است. بحران‌های پیچیده محیط زیستی و بروز انواع بلایای طبیعی از جمله تغییرات شدید در اقلیم و آب و هوای جهانی، تخریب و نابودی جنگل‌ها و انقراض گونه‌های زیستی، کاهش شدید منابع تجدیدنپذیر به واسطه بهره‌برداری بی‌رویه و محدودیت توان جذب زمین در مقابل انبوهی از پسماندها و ضایعاتی که همه روزه بر اثر مصرف ناپایدار منابع و کالاها به وجود می‌آید، تنها بخشی از نشانه‌ها و هشدارها در مقابل هجمه نامعقول و دخالت‌های نابه‌جای انسان قرن بیست و یکم در نظام خودگردان طبیعت است. روند توسعه فعلی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله کشور ما، هنوز تا رسیدن به نقطه سازگاری با محیط زیست فاصله زیادی دارد. هرچند بسیاری از طرفداران افراطی توسعه بر این باورند که با فناوری‌های پیشرفته بشری می‌توان بر مخاطرات زیست‌محیطی فائق آمد، اما واقعیت مسلم این است که بیشتر پدیده‌های کره زمین تحت تأثیر رفتارهای غیرخطی و پیش‌بینی‌ناپذیرند و حتی تغییرات کوچک و مقطعی در نظام طبیعت می‌تواند صدمات جبران‌ناپذیری را هم به موقعیت زیستی و حیات زیست‌مندان و هم به منافع اقتصادی جوامع بشری وارد کند. البته نباید از نظر دور داشت که توسعه منطقی و در تناسب با نیاز بشری، امری حیاتی است و مفهوم توسعه پایدار نیز در همین راستا در سال‌های اخیر بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین برقراری تعادل و توازن بین الزامات حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی و توسعه می‌تواند رویکرد مناسبی در عصر حاضر باشد. به دنبال چنین رویکردی، تلفیق اصول و الزامات محیط زیستی در نظام برنامه‌ریزی توسعه‌ای کشورها و ضرورت شکل‌گیری نظام یکپارچه تصمیم‌گیری که تلفیقی از حوزه‌های محیط زیست و توسعه یا همان توسعه پایدار است، امروزه از اولویت‌های اصلی بسیاری از دولت‌هاست (محمدزاده، ۱۳۸۹: ۳).

میهن اسلامی ما، همگام با مجامع بین‌المللی، از پیشستانان توجه به این موضوع مهم بوده است و به دنبال برپایی کنفرانس جهانی محیط زیست و توسعه در سال ۱۹۹۲

در ریودوژانیرو برزیل و توجه بیشتر دنیا به اهمیت حفاظت از محیط زیست، در ایران نیز با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، سازمان حفاظت محیط زیست از اختیارات قانونی تازه و بیشتر برخوردار شده و از نظر تشکیلاتی هم تا اندازه‌ای ابعاد و کیفیت سازگار با ضرورت‌های برنامه‌های رشد و توسعه یافته است. پرواضح است که وجود زیرساخت‌های قانونی، دیدگاه رهبران (حضرت امام خمینی(ره)، حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)) و اسناد بالادستی و برقراری نظام کنترلی و حاکمیتی در کنار استفاده از مشوق‌های انگیزه‌ای و تشویقی، لازمه حفاظت از محیط زیست است. مهم‌ترین تحول در زمینه تقویت مقررات و تضمین اقدامات محیط زیستی پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، تصویب اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی است که حفاظت از محیط زیست را وظیفه‌ای عمومی می‌داند و هرگونه فعالیت مخرب محیط زیست را ممنوع کرده است.

توجه به مقوله محیط زیست در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هـ.ش نشان دیگری از اولویت‌دهی نظام اسلامی به این موضوع مهم است. سند چشم‌انداز آمیزه‌ای از داورهای مبتنی بر ایدئولوژی نظام و واقعیت‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و محیط زیستی جامعه است که تهیه و تنظیم آن بدان علت که پیش‌بینی و ترسیم روندهای ممکن و مطلوب آتی را میسر می‌سازد، می‌تواند به اتخاذ موضع و تعیین شیوه‌های برخورد با حوادث و اتفاقات، کمک شایانی کند و بهره‌برداری درست و بهینه از منابع و فرصت‌ها را امکان‌پذیر سازد. اهمیت محیط زیست در این سند در قالب عبارت «بهره‌مندی از محیط زیست مطلوب» برای جامعه ایرانی درج شده است. با توجه به اهداف دیگر سند مانند توسعه اقتصادی، ارتقای فرهنگ و اخلاق و... می‌توان رویکرد ایجاد تناسب میان نهادهای اجتماعی، اقتصادی و تعادل بوم‌شناختی را از این چشم‌انداز استنتاج کرد. بدیهی است دستیابی به اهداف محیط زیستی سند چشم‌انداز مستلزم برنامه‌ریزی هدفمند و اجرای دقیق آن طی سال‌های باقی مانده است. در همین راستا، فلسفه سند ملی محیط زیست در واقع تدوین یک نقشه راه برای حصول به محیط زیست مطلوب در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴ است (محمدزاده، ۱۳۸۹: ۵).

بدون شک اصلاح زیرساخت‌های فکری و نگرش برنامه‌ریزان نسبت به جایگاه و اهمیت محیط زیست در روند توسعه پایدار کشور اولویت زیادی دارد و برنامه‌های توسعه زمانی می‌توانند به اهداف مد نظر دست یابند که برنامه‌ریزان آن بر

ظرفیت‌های محیطی، نیروهای انسانی و فضاها‌ی فرهنگی به عنوان بستر و ابزار توسعه و قوف کافی داشته باشند. بنابراین تحقق این امر با ورود به نظام برنامه‌ریزی جامع و تعریف شاخص‌های ملی برای محیط زیست امکان‌پذیر خواهد شد. این برنامه‌ریزی باید به گونه‌ای باشد که از امکانات و استعدادها در کشور به نحوی بهره‌برداری شود که با شروع از جایگاه فعلی و وضعیت موجود، طی حرکتی منظم و پیوسته، رسیدن به جایگاه ترسیم‌شده در سند چشم‌انداز (وضعیت مطلوب) به عنوان الگوی اسلامی- ایرانی، در زمان مقرر تضمین شود.

معرفی روش‌شناسی

واژه «گراند» در «گراند تئوری» بیانگر آن است که هر تئوری که بر اساس این روش تدوین می‌شود، بر «زمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی» بنیاد نهاد شده است. بنابراین تئوری داده‌بنیاد یک روش تحقیقی عام، استقرایی و تفسیری است که در سال ۱۹۶۷ توسط بارنی گلیرز^۱ و انسلم استراوس^۲ به دلیل تغییر نگرش‌های جامعه‌شناختی و در واکنش به ضعف‌های رویکرد تفکر کارکردگرایی- تقلیل نقش افراد به ساختارها، سازوکارها و کارکردها با هدف حفظ جامعه - و پس از ارائه مکتب کنش متقابل نمادین ایجاد شد؛ زیرا این مکتب در تشریح زندگی اجتماعی، جامعه را فرایندی سیال و پویا از فعالیت‌های در جریان و کنش‌های متقابل و متنوع تعریف می‌کند و مدعی است معانی از طریق کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شوند و شاخص مهم در درک و تعیین واقعیت این است که شخص با چه کسی، با چه چیزی و چگونه کنش متقابل نمادین دارد (Kendall, 1999).

در تعریف نظریه داده‌بنیاد - که با نام‌های تئوری برخاسته از داده‌ها، تئوری زمینه‌ای و تئوری بنیادی نیز شناخته می‌شود - آمده است: «نظریه داده‌بنیاد عبارت است فرایند ساخت یک نظریه مستند و مدون، از طریق گردآوری سازمان‌یافته داده‌ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده‌های گردآوری‌شده، به منظور پاسخگویی به پرسش‌های نوین، در زمینه‌هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هرگونه فرضیه و آزمون آن هستند» (منصوریان، ۱۳۸۶: ۵). پس هدف اصلی نظریه‌پردازان تئوری داده‌بنیاد، یافتن روشی برای تولید نظریه یا تدوین مدل مفهومی حین یک فعالیت تحقیقاتی

1 . Barney Glaser

2 . Anselm Strauss

است؛ زیرا بسیاری از جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و محققان علوم اجتماعی ناگزیر از مفهوم‌سازی در این حوزه هستند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲). بنابراین این تئوری برخاسته از داده‌ها - نظریه بنیادی - یک روش پژوهشی استقرایی و اکتشافی است که به پژوهشگر در حوزه‌های موضوعی گوناگون امکان می‌دهد به جای اتکا به تئوری‌های موجود و از پیش تدوین‌شده خود به تدوین تئوری و گزاره اقدام کند. اگر چه هر یک از رویکردهای مختلف برای تفسیر داده‌ها اهمیت متفاوتی قائل‌اند، تفسیر داده‌ها - مفاهیم - در قلب پژوهش کیفی جای دارد. به همین دلیل در روش نظریه داده‌بنیاد - به عنوان روشی کیفی - تفسیر داده‌ها، نقش اصلی و محوری در فرایند تحقیق ایفا می‌کند. بنابراین نظریه داده‌بنیاد در عین اینکه ابزاری برای ایجاد نظریه است، تکنیکی برای انجام پژوهش‌های کیفی محسوب می‌شود (لقمان‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۸) که با مجموعه منظمی از رویه‌ها، به پژوهشگر امکان توسعه یک نظریه بنیادین برخاسته از استقرا درباره یک پدیده را می‌دهد (استراوس و کوربن، ۱۳۸۷: ۲۴).

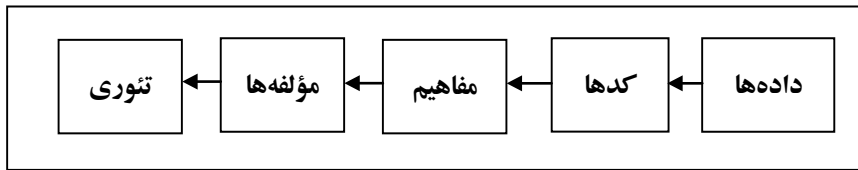
نظریه‌پردازی و مراحل اجرا

در روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد، کشف یا تولید نظریه یا ارائه الگو بر مبنای حقایق و واقعیات موجود و از طریق جمع‌آوری نظام‌مند داده‌ها و با مد نظر قرار دادن همه جوانب - بالقوه - مرتبط با موضوع تحقیق انجام می‌گیرد. داده‌های جمع‌آوری‌شده سیر تکاملی خود را تا رسیدن به تئوری، به صورت مرحله‌ای طی می‌کنند. تحلیل داده‌هایی که به منظور تکوین نظریه گردآوری می‌شوند، با استفاده از «رمزگذاری نظری»^۱ انجام می‌شود. در این شیوه، ابتدا رمزهای مناسب به بخش‌های مختلف داده‌ها اختصاص می‌یابد. این رمزها در قالب «مفهوم» تعیین می‌شوند که آن را «رمزگذاری باز»^۲ می‌نامند؛ سپس پژوهشگر با اندیشیدن درباره ابعاد متفاوت این مقوله‌ها و یافتن پیوندهای میان آنها به «رمزگذاری محوری»^۳ اقدام می‌کند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳).

شایان ذکر است در جریان این رمزگذاری‌ها، پژوهشگر با استفاده از «نمونه‌گیری

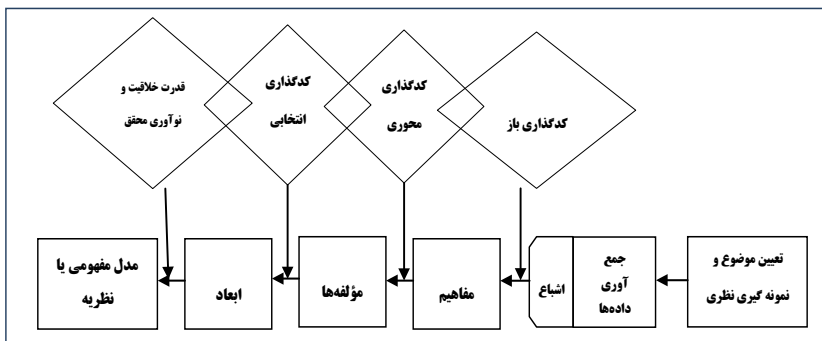
-
- 1 . Theoretical Coding
  - 2 . Open Coding
  - 3 . Axial Coding

نظری»^۱ و با توجه به مفاهیم پدیدار شده از دل داده‌ها، به گردآوری داده‌ها درباره افراد، رخدادها و موقعیت‌های مختلفی می‌پردازد که تصویر غنی‌تری از مفاهیم و مقوله‌های حاصل، فراهم خواهند کرد. سرانجام با «مرزگذاری انتخابی» مقوله‌ها پالایش می‌شوند و با این فرایندها در نهایت، چارچوبی نظری پدیدار می‌شود (استراوس و کوربین، ۱۳۸۷: ۵۸). این فرایند اجرایی گراند تئوری در شکل ۱ به نمایش گذاشته شده است.

شکل ۱- مدل فرایند اجرای گراند تئوری

اغلب محققان، این فرایند - شکل ۱ - را پذیرفته و در نوشته‌های خود آن را معرفی کرده‌اند، ولی آقای مهرابی و همکارانش در تحقیق خود مدعی هستند که نمودار مذکور دچار اختلاط بین اقدام و نتیجه شده است و اضافه می‌کنند که کدها، اقدامات سه‌گانه‌ای - کدهای باز، محوری و انتخابی - هستند که از اجرای هریک نتایج خاصی حاصل می‌شود؛ به طوری که از اجرای کدگذاری باز، مفاهیم حاصل می‌شود و از کدگذاری محوری، مؤلفه‌ها و از کدگذاری انتخابی، تئوری شکل می‌گیرد. با این وصف، کدها یک مرحله، از مراحل نیستند، بلکه از اجرای آنها، مراحل منتج می‌شوند. این گروه از پژوهشگران در نهایت مدل زیر را به عنوان مدل توسعه یافته فرایند اجرایی نظریه داده‌بنیاد ارائه کرده‌اند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴):

شکل ۲- مدل توسعه یافته فرایند اجرای گراند تئوری

در این مدل، مرحله «تعیین موضوع و نمونه نظری» - هرچند دو مرحله مجزا هستند - بدان افزوده شده و کدگذاری‌ها با نتایج اجرای آنها، از هم تفکیک و مرحله «ابعاد» نیز اضافه شده است. نکته مهم و اساسی آن است که هیچ‌یک از متخصصان نظریه داده‌بنیاد نگفته‌اند که چگونه تعیین مؤلفه‌ها به تئوری ختم می‌شود. هر چند استراوس و کوربین به پدیده‌ای به نام «حساسیت نظری» اشاره کرده‌اند، طبق تعریف آنها، این ویژگی با قدرت خلاقیت و ابتکار محقق متفاوت است.

مراحل اجرای تحقیق با استفاده از تئوری داده‌بنیاد

۱. نحوه کدگذاری

در این پژوهش از طریق یک فرایند، گزاره‌هایی که رابطه بین مضامین با مقوله‌ها، به خصوص مقوله‌محوری و نیز روابط یک مقوله با مفاهیم تحت آن مقوله و در نتیجه روابط بین مفاهیم با یکدیگر را نشان می‌دادند، استخراج شدند. توجه به این نکته مهم است که قضایا در یک فرایند چرخه‌ای دائمی از طریق تولید مفاهیم، مقوله‌ها و مضامین و مقایسه و اصلاح مکرر آنها با یکدیگر انجام گرفتند.

۲. کدگذاری باز (مفهوم‌سازی)

برای جمع‌آوری داده‌ها و انتخاب متون، گزاره‌ها و مفاهیم اساسی مرتبط با حوزه زیست‌محیطی از طریق مراجعه به مستندات موجود و آراء، اندیشه‌ها، نظریات، رهنمودها و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) طی فرایند زیر استخراج شد.

۱. با استفاده از نرم‌افزار حدیث ولایت و سایت khamenei.ir، ۵۰۰ صفحه متن مرتبط درباره محیط زیست جمع‌آوری شد. ناگفته نماند طی دوره انجام این پژوهش بیانات مقام معظم رهبری در حوزه محیط زیست پیگیری و به‌روز شده است.

۲. جمع‌آوری مذکور از طریق انتخاب کلیدواژه‌های مرتبط با محیط زیست مانند هوا، خاک، آلودگی، مراتع، جنگل، بیابان، منابع، ذخایر و... انجام شد.

۳. متن‌های مورد اشاره بر اساس تکرار، تجانس و تشدید پالایش و موضوع‌بندی شد و به ۲۸۳ صفحه تقلیل پیدا کرد.

۴. در کدگذاری باز اقدام به احصای کدهای گزاره‌ها، مفاهیم مقوله و مؤلفه‌ها از متون شد.

۳. کدگذاری محوری

کدگذاری محوری مرحله دوم تجزیه و تحلیل در نظریه پردازی داده بنیاد است. در کدگذاری باز داده‌ها خرد و ریز می‌شوند. این ویژگی به محقق اجازه می‌دهد تا مقوله‌ها را شناسایی کند. در کدگذاری محوری همان داده‌ها دوباره با ایجاد روابط بین مقوله‌ها به نوعی جدید به یکدیگر مرتبط می‌شوند. مقوله‌های (۳۹ مقوله) حاصل از کدگذاری باز در سه دسته تقسیم‌بندی شده‌اند. این مقوله‌ها را می‌توان به شرح زیر تشریح کرد:

۱. مقوله‌های دکترین

۲. مقوله‌های هدف‌گذاری

۳. مقوله‌های سیاست‌گذاری

مقوله‌های دکترین: این مقوله‌ها بیان‌کننده اصول، قواعد، مبانی و راهنما و نشان‌دهنده سطح دکترین مقوله هستند.

در تحقیق حاضر ۹ مقوله مصرف درست و پرهیز از اسراف، الگوها و نمادهای محیط زیستی برخاسته از فرهنگ اسلامی- ایرانی، الگوی اسلامی- ایرانی محیط زیست برای جهان اسلام، اخلاق و عدالت زیست‌محیطی مبتنی بر فرهنگ دینی و... به روش خبرگی به عنوان مقوله‌های دکترینی تشخیص داده شدند.

۴. کدگذاری انتخابی (مرحله نظریه پردازی)

بر اساس نتایج در مرحله قبلی کدگذاری، مرحله اصلی قضیه پردازی است؛ به این ترتیب که طبقه محوری را به شکل نظام‌مند به سایر طبقه‌ها ربط داده‌ایم و در چارچوب یک قضیه ارائه کرده‌ایم و طبقه‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیاز دارند، اصلاح کرده‌ایم.

در این مرحله برحسب فهم خود از متن پدیده مورد مطالعه، یا چارچوب مدل پارادایم را به صورت مدل اولیه عرضه می‌کنیم یا مدل پارادایم را به هم می‌ریزیم و به صورت ترسیمی نظریه نهایی را نشان می‌دهیم یا در چارچوب مدل اصلی شکل می‌دهیم.

مهم‌ترین کار در مرحله کدگذاری انتخابی، ترسیم روایت یا خط اصلی تحقیق است. تبیین این خط با استفاده از یادداشت‌های نظری و عملیاتی که طی مراحل مختلف تجزیه و تحلیل داده‌ها تهیه کرده‌ایم، به دست آمده است.

جدول ۱- روش رسیدن به نظریه

مقوله (کدگذاری محوری)	مضمون (کدگذاری انتخابی)	قضیه (استنباطی)
۱. مصرف درست و پرهیز از اسراف	۱. تشویق به مصرف بهینه و پرهیز از اسراف و تبذیر با تدوین ضوابط و استانداردهای زیست‌محیطی	۱. پرهیز از اسراف و ظرفیت‌سازی برای اصلاح بهره‌وری با گسترش فرهنگ عمومی محیط زیست امکان‌پذیر می‌شود.
۲. تدوین ضوابط و استانداردهای حفاظت از منابع زیستی	۲. ظرفیت‌سازی برای اصلاح و بهره‌برداری پایدار، با همکاری و هماهنگی سازمان‌ها و ارگان‌های ذی‌ربط در زمینه حفاظت از محیط زیست	
۳. همکاری سازمان‌ها و ارگان‌ها در حفاظت از محیط زیست	۳. حفاظت از تعادل زیست‌بوم‌ها با تهیه نظام شاخص‌های پایداری محیطی در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه	
۴. ظرفیت‌سازی برای اصلاح بهره‌برداری پایدار از منابع	۴. حفاظت و احیای تنوع زیستی کشور موجب افزایش تنوع غذایی می‌شود.	۲. مدیریت زیست‌بومی و بهره‌برداری خردمندانه از زیست‌بوم‌ها با توجه به توان طبیعی و حفظ ارزش‌های تنوع زیستی امکان‌پذیر است.
۵. حفظ تعادل زیست‌بوم‌ها در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه	۵. ترویج الگوها و نمادهای محیط زیست سالم و پاک، برخاسته از فرهنگ اسلامی-ایرانی	
۶. نظام‌مند بودن شاخص‌های پایداری محیطی	۶. طراحی و تدوین الگوی اسلامی-ایرانی محیط زیست و یکپارچه‌سازی آن برای جهان اسلام	
۷. تنوع زیستی و افزایش تنوع غذایی	۷. بیابان‌زدایی و کویرزدایی از کارهای مهمی است که برای حفاظت از منابع زیرزمینی باید با ابتکار و هماهنگی بخش‌های مختلف محقق شود.	۳. اجرای طرح‌های کویرزدایی و بیابان‌زدایی به رونق اقتصاد کشور کمک می‌کند.
۸. بهره‌مندی از محیط زیست سالم و پاک	۸. ارتقای فرهنگ اقتصاد زیست‌محیطی از طریق مدیریت یکپارچه زیست‌بومی	
۹. ترویج الگوها و نمادهای محیط زیستی برخاسته از فرهنگ اسلامی-ایرانی	۹. حفاظت منابع طبیعی با اصلاح الگوی تولید و مصرف براساس توسعه پایدار	۴. بهره‌گیری از سرمایه‌های معنوی جامعه ایرانی برپایه تعلیم و تربیت انسان‌های مؤمن، با اخلاق، آگاه و برخوردار از بینش الهی درباره جایگاه محیط زیست
۱۰. الگوی اسلامی-ایرانی محیط زیست برای جهان اسلام	۱۰. تقویت اخلاق و عدالت زیست‌محیطی مبتنی بر فرهنگ اسلامی-ایرانی از طریق آموزش‌های دینی سازمان‌های مردم‌نهاد	
۱۱. حفاظت از کمیت و کیفیت منابع زیرزمینی		
۱۲. جلوگیری از پیشروی بیابان‌ها موجب بهبود محیط زیست می‌شود.		
۱۳. آموزش فرهنگ عمومی محیط زیست		
۱۴. اجرای مدیریت یکپارچه زیست‌بومی		
۱۵. حفاظت، احیا و توسعه منابع طبیعی		
۱۶. اصلاح الگوی تولید و مصرف براساس توسعه پایدار		
۱۷. اخلاق و عدالت زیست‌محیطی مبتنی بر فرهنگ دینی		
۱۸. ارتقای فرهنگ محیط زیستی ایرانیان از طریق شورای فرهنگ عمومی و سازمان‌های مردم‌نهاد		

<p>۵. گسترش پیوسته فناوری‌های سبز، علوم و فناوری‌های نوین و ارتقای توان کیفی کارشناسی برای کاربردی فناوری‌های نوین محیط زیستی لازم است.</p>	<p>۱۱. تولید و بهره‌برداری از علم و زیست‌فناوری در خدمت محیط زیست</p>	<p>۱۹. زیست‌فناوری در خدمت محیط زیست</p>
	<p>۱۲. محیط زیست جزء انفال است.</p>	<p>۲۰. انفال در اختیار دولت اسلامی است.</p>
<p>۶. ایجاد و توسعه نظام محیط زیستی دانش‌بنیان و توانمند با نوآوری دورن‌زا در سیاست‌ها، قوانین، مقررات، فرایندهای خدمات و فرآورده‌های محیط زیستی</p>	<p>۱۳. محیط زیست مولد با ارزیابی طرح‌های بزرگ تولیدی و خدماتی و عمرانی پیش از اجرا به دست می‌آید.</p>	<p>۲۱. امنیت و آرامش غذایی با محیط زیست سالم</p>
	<p>۱۴. برخورد قاطع دولت باعث بازدارندگی از تخریب محیط زیست می‌شود.</p>	<p>۲۲. ارزیابی کلیه طرح‌های زیست‌محیطی پیش از اجرا</p>
	<p>۱۵. اجرای قوانین و مقررات لازم برای حفاظت از سرمایه‌های ملی و استفاده بهینه و پایدار از سرمایه‌های زیستی محیطی</p>	<p>۲۳. برخورد قاطع دولت با تخریب‌کنندگان محیط زیست</p>
	<p>۱۶. مشارکت مردمی و سازمان‌ها در تمامی مراحل اجرای طرح‌ها و فرایند تصمیم‌گیری برنامه‌های حفاظت از محیط زیست</p>	<p>۲۴. قوانین و مقررات برای الزام دستگاه‌های اجرایی و فعالان اقتصادی در حفاظت محیط زیست</p>
<p>۷. برای دستیابی به نتایج و پیامدهای محیط زیستی برتر، متناسب با شاخص‌های الگوی اسلامی- ایرانی نیاز به پیشرفت جهانی با مشارکت و نقش‌آفرینی دقیق و تعیین‌شده، مجموع دستگاه‌ها، نهادها، مجامع و شهروندان است.</p>	<p>۱۷. تقویت الزامات محیط زیستی در تصمیم‌گیری‌ها، سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های توسعه صنعتی توسط سازمان‌های متولی</p>	<p>۲۵. مشارکت مردمی در تصمیم‌گیری برای تعامل با محیط زیست</p>
	<p>۱۸. اجرای سیاست‌های استفاده از فناوری‌های نوین با اعمال سیاست‌ها و سازوکارهای حمایتی لازمه بهره‌وری اثربخش از جنگل‌ها و مراتع و توسعه کشاورزی ارگانیک است.</p>	<p>۲۶. هماهنگی و هدایت برنامه‌های حفاظت از محیط زیست</p>
	<p>۱۹. احیا و حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی اعم جنگل‌ها و مراتع باعث حفظ محیط زیست می‌شود.</p>	<p>۲۷. تقویت الزامات محیط زیستی در طرح‌های توسعه صنعتی</p>
<p>۸. استفاده از فناوری‌های نوین در سیاست‌های همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی برای حفظ محیط زیست براساس اصل مسئولیت مشترک و متفاوت</p>	<p>۲۰. تخریب محیط زیست عملی غیراسلامی، غیرانسانی و خلاف شرع و قانون است.</p>	<p>۲۸. هماهنگی و هدایت برنامه‌های حفاظت از محیط زیست با بهره‌گیری سازمان‌های متولی</p>
	<p>۲۱. ایجاد هرگونه تخریب در محیط زیست عملی غیرانسانی، غیراسلامی و از نظر قانون جرم است.</p>	<p>۲۹. اجرای سیاست‌های استفاده از فناوری‌های نوین با سازوکارهای توسعه کشاورزی ارگانیک</p>
<p>۹. ایجاد هرگونه تخریب در محیط زیست عملی غیرانسانی، غیراسلامی و از نظر قانون جرم است.</p>	<p>۳۰. بهره‌وری اثربخش از جنگل‌ها و مراتع و پرهیز از تخریب آنها</p>	<p>۳۱. حفاظت از جنگل‌ها و مراتع کمک به حفظ محیط زیست</p>
<p>۳۲. تعامل فعال با تأکید بر حقوق انسان‌ها برای جلوگیری از تخریب محیط زیست</p>	<p>۳۳. حفاظت از جنگل‌ها و مراتع</p>	<p>۳۴. کمک به حفظ محیط زیست</p>

۱۰. مدیریت بهره‌برداری پایدار از ذخایر شیلاتی و آبی و سایر منابع غنی اقتصادی با همکاری سازمان شیلات و مردم امکان‌پذیر است.	۲۱. حفاظت و مدیریت بهره‌برداری پایدار از ذخایر شیلاتی و منابع آبی با همکاری مردم	۳۳. بهره‌برداری پایدار از ذخایر دریایی توسط مردم
	۲۲- اکوسیستم‌های طبیعی اعم از دریا، تالاب‌ها و سواحل منابع غنی اقتصادی هستند.	۳۴. احیا و حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی اعم از دریا، تالاب‌ها و سواحل
۱۱. تأمین عدالت محیط زیستی و استفاده از منابع زیستی پایه با تأکید بر اصلاح الگوی تولید و مصرف در بخش‌های مختلف	۲۵. تشویق به مصرف بهینه و پرهیز از اسراف و تبذیر منابع تجدیدنپذیر ۲۳. الگوسازی در مصرف پایدار آب در بخش‌های شهری، روستایی، خدماتی، صنعتی و کشاورزی باعث بهسازی محیط زیست می‌شود.	۳۵. تشویق به پرهیز از اسراف و تبذیر منابع ۳۶. الگوسازی برای مصرف پایدار آب در تمام بخش‌ها
		۳۷. حفاظت و بهسازی محیط زیست
۱۲. طراحی نظام‌های اطلاعات مالیات سبز برای فعالیت‌های زیان‌آور در محیط زیست و محو انحصارطلبی و تبعیض‌های ناروا	۲۴. تأکید بر جلوگیری از فعالیت‌های زیان‌آور در محیط زیست و محو انحصارطلبی و تبعیض‌های ناروا	۳۸. حق همگانی در بهره‌مندی از محیط زیست و محو انحصارطلبی و تبعیض
	۲۶. بازنگری مقررات و طراحی نظام‌های اطلاعاتی و مالیاتی برای کنترل مصرف از منابع طبیعی و آلوده‌کنندگان محیط زیست	۳۹. طراحی نظام‌های مالیاتی برای مصرف از منابع طبیعی و آلوده‌کنندگان محیط زیست

همان‌گونه که اشاره شد، کار جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها با حرکتی زیگزاگی، برای رسیدن به چارچوب تئوری قابل قبول و مستحکم تا مرحله کفایت نظری و حصول مقوله‌های اشباع‌شده ادامه می‌یابد. اشباع حالتی است که در آن محقق به این قضاوت و تشخیص ذهنی می‌رسد که داده‌های جدید به توسعه مقوله‌ها کمکی نمی‌کند (یا به عبارتی اشباع را وضعیتی گویند که ارزش‌های نهایی داده‌های جدید حداقل است و رعایت آن به عنوان یک اصل موجب افزایش روایی و استحکام نظریه و یافته‌های تحقیق خواهد شد). به طور کلی هر مورد یا منبع اطلاعاتی مرتبط با موضوع تحقیق باید برای نمونه‌برداری بعدی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. نمونه‌گیری در تحقیقات کیفی منطقی و هدف‌نوع رویه کدگذاری باز، محوری و گزینشی تعیین و علاوه بر آن به حساسیت نظری محقق بستگی دارد.

اشباع عناصر کلیه مفاهیم، مقوله‌ها و مضامین نظریه الگوی راهبردی در حوزه امنیت زیست‌محیطی براساس آرا و نظرهای حضرت امام خامنه‌ای (حفظ الله) در جدول ۲ نمایش داده شده است.

جدول ۲- فرایند اشباع نظری عناصر کلیه نظریه الگوی راهبردی و زیست محیطی

تعداد مقوله‌ها، مفاهیم، زیرمفاهیم و کدهای تحقیق						
ردیف	نوع مقوله	تعداد مقوله	زیرمقوله	تعداد مفهوم	زیرمفهوم	تعداد کل
۱	دکترین	۹	۲۵	۲۷	۳۶	۹۷
۲	هدف‌گذاری	۱۴	۲۸	۳۵	۶۸	۱۴۵
۳	سیاست‌گذاری	۱۷	۳۴	۴۱	۹۶	۱۸۸

براساس اطلاعات مندرج در این جدول، کدهای استخراج‌شده از ۱۲۶۸ صفحه متن منتخب از بیانات حضرت امام خمینی (ره)، حضرت امام خامنه‌ای (حفظ‌الله) و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۰۳ مفهوم، ۴۰ مقوله و ۲۶ مضمون را تشکیل دادند؛ سپس در مرحله کشف مقوله‌ها، این مفاهیم در قالب مقوله با محور مشترک دسته‌بندی شدند و در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌های سه‌گانه، ابعاد اصلی الگوی مفهوم اولیه تحقیق را تشکیل دادند و به این ترتیب نشانه کفایت نظری شامل حداقل شدن ارزش‌نهایی داده‌های جدید ظاهر شد.

قضایای نظری پژوهش

قضایای نظری پژوهش بیانگر روابط تعمیم‌یافته بین یک طبقه و مفاهیم آن، با طبقه‌های معین است. قضایا متضمن روابط مفهومی هستند و چون رویکرد پژوهش حاضر روابط مفهومی تولید می‌کند، به کارگیری اصطلاح قضایا مرجع است.

جدول ۳- قضایای نظری پژوهش

قضایای دکترینی	قضایای هدف‌گذاری	قضایای سیاست‌گذاری
مدیریت زیست‌بومی و بهره‌برداری خردمندانه از زیست‌بوم‌ها با توجه به توان طبیعی و حفظ ارزش‌های تنوع زیستی امکان‌پذیر است.	اجرای طرح‌های کویرزدایی و بیابان‌زدایی به رونق اقتصاد کشور کمک می‌کند.	پرهیز از اسراف و ظرفیت‌سازی برای اصلاح بهره‌وری با گسترش فرهنگ عمومی محیط زیست امکان‌پذیر می‌شود.
بهره‌گیری از سرمایه‌های معنوی جامعه ایرانی برپایه تعلیم و تربیت انسان‌های مؤمن، با اخلاق، آگاه و برخوردار از بینش الهی درباره جایگاه محیط زیست	ایجاد و توسعه نظام محیط زیستی دانش‌بنیان و توانمند با نوآوری دورن‌زا در سیاست‌ها، قوانین، مقررات، فرایندهای خدمات و فرآورده‌های محیط زیستی	گسترش پیوسته فناوری‌های سبز، علوم و فناوری‌های نوین و ارتقای توان کیفی کارشناسی برای کاربست فناوری‌های نوین محیط زیستی لازم است.

<p>برای دستیابی به نتایج و پیامدهای محیط زیستی برتر، متناسب با شاخص‌های الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و جهانی با مشارکت و نقش‌آفرینی دقیق و تعیین شده مجموع دستگاه‌ها، نهادها، مجامع و شهروندان است.</p>	<p>استفاده از فناوری‌های نوین در سیاست‌های همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی برای حفظ محیط زیست براساس اصل مسئولیت مشترک و متفاوت</p>	<p>تأمین عدالت محیط زیستی و استفاده از منابع زیستی پایه با تأکید بر اصلاح الگوی تولید و مصرف در بخش‌های مختلف</p>
<p>مدیریت بهره‌برداری پایدار از ذخایر شیلاتی و آبرزی و سایر منابع غنی اقتصادی با همکاری سازمان شیلات و مردم امکان‌پذیر است.</p>	<p>ایجاد هرگونه تخریب در محیط زیست عملی غیرانسانی، غیراسلامی و غیرشرعی است و از نظر قانون جرم است.</p> <p>طراحی نظام‌های اطلاعات مالیات سبز برای فعالیتهای زیان‌آور در محیط زیست و محو انحصارطلبی و تبعیض‌های ناروا</p>	

نحوه به‌کارگیری ابعاد و مؤلفه‌ها و شاخص‌های حاصله در ساخت الگوی راهبردی محیط زیست

در پژوهش حاضر برای طراحی الگوی راهبردی در حوزه امنیت زیست‌محیطی با تکیه بر گفتمان حضرت امام خمینی (ره) و حضرت امام خامنه‌ای (حفظه الله)، قانون اساسی، اسناد بالادستی و مستندات و تجربیات نظام اسلامی، از طریق روش داده‌بنیاد چند گام برای تبدیل متن به قضا با برداشته شد:

گام یکم، استخراج گزاره‌ها و مفاهیم

در پژوهش حاضر، ابتدا گزاره‌های دارای بار معنایی عمیق و مرتبط با موضوع تحقیق انتخاب و سپس مفاهیم کلی و مشترک از مقایسه دسته‌ای از داده‌هایی که وجوه مشترک داشتند به صورت انتزاعی و ذهنی استخراج شده است، به طوری که هر مفهوم یک یا چند وجه مشترک مرتبط با مجموعه داده‌های تجربی و عینی دارد.

گام دوم، مقوله‌سازی

از آنجا که مقوله در مقایسه با مفهوم در سطحی انتزاعی‌تر و تجربی‌تر قرار دارد، در این تحقیق با مقایسه داده‌ها، با توجه به اشتراک مفاهیم، مفهومی که دربرگیرنده داده‌های

مشابه باشد، انتزاع شده و با مقایسه مفاهیم انتزاعی حاصل و با توجه به مشابهت برخی مفاهیم با یکدیگر در سطحی بالاتر، مقوله‌ای خاص انتزاع شده که دربرگیرنده مفاهیم مشابه و دارای وجوه مشترک است. چون مفهوم جدید استخراج شده یک یا چند وجه مشترک بین مفاهیم پایه‌ای خود را نشان می‌دهد، مفهومی جدید به عنوان «مقوله» نامیده شده است.

گام سوم، مضمون‌نویسی

از آنجا که مقوله‌های استخراجی داده‌های کیفی و پراکنده‌اند، برای رسیدن به داده‌های غنی‌تر و تفصیلی‌تر نیازمند تحلیل داده‌های کیفی و گزارش آنها هستیم؛ به همین علت پس از استخراج مقوله‌های حوزه امنیت زیست‌محیطی از طریق ملاحظه دقیق در مقوله‌های متنی و ایجاد درک درست، به استنباط تحلیلی گروهی نظام‌مند پرداختیم و مضامین مقولات را به صورت مفرد یا ترکیبی از چند مقوله مشترک معنایی استخراج و ارائه کردیم. در مجموع در یک فرایند طوفان مغزی گروهی و مورد تأیید تیم اندیشه‌ورزی متشکل از استاد راهنما و استادان مشاور استباط شد.

گام چهارم، قضیه‌نگاری

قضیه‌معنایی است که علاوه بر صادق یا کاذب بودن، رابطه منطقی با یکدیگر دارند. به همین منظور در این پژوهش از طریق فرایندی انتزاعی، گزاره‌هایی که رابطه بین مضامین با مقوله‌ها به خصوص مقوله محوری و نیز روابط یک مقوله با مفاهیم تحت آن مقوله و در نتیجه روابط بین مفاهیم با یکدیگر را نشان می‌دادند استخراج شدند. توجه به این نکته مهم است که قضایا در یک فرایند چرخه‌ای دائمی از طریق تولید مفاهیم، مقوله‌ها و مضامین و مقایسه و اصلاح مکرر آنها با یکدیگر انجام گرفتند. در نهایت از طریق طوفان مغزی گروهی و تیم اندیشه‌ورزی متشکل از خبرگان جامعه آماری به ۱۲ قضیه منتهی شد که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۴- قضایای حوزه امنیت محیط زیست

ردیف	
۱	مدیریت زیست‌بومی و بهره‌برداری خردمندانه از زیست‌بوم‌ها با توجه به توان طبیعی و حفظ ارزش‌های تنوع زیستی امکان‌پذیر است.
۲	بهره‌گیری از سرمایه‌های معنوی جامعه ایرانی بر پایه تعلیم و تربیت انسان‌های مؤمن، با اخلاق، آگاه و برخوردار از بینش الهی درباره جایگاه محیط زیست
۳	تأمین عدالت محیط زیستی و استفاده از منابع زیستی پایه با تأکید بر اصلاح الگوی تولید و مصرف در بخش‌های مختلف
۴	اجرای طرح‌های کویرزدایی و بیابان‌زدایی به رونق اقتصاد کشور کمک می‌کند.
۵	ایجاد و توسعه نظام محیط زیستی دانش‌بنیان و توانمند با نوآوری دورن‌زا در سیاست‌ها، قوانین، مقررات، فرایندها، خدمات و فرآورده‌های محیط زیستی
۶	استفاده از فناوری‌های نوین در سیاست‌های همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی برای حفظ محیط زیست براساس اصل مسئولیت مشترک و متفاوت
۷	ایجاد هرگونه تخریب در محیط زیست عملی غیرانسانی، غیراسلامی و غیرشرعی است و از نظر قانون جرم است.
۸	طراحی نظام‌های اطلاعات مالیات سبز برای فعالیتهای زیان‌آور در محیط زیست و محو انحصارطلبی و تبعیض‌های ناروا
۹	پرهیز از اسراف و ظرفیت‌سازی برای اصلاح بهره‌وری با گسترش فرهنگ عمومی محیط زیست امکان‌پذیر می‌شود.
۱۰	گسترش پیوسته فناوری‌های سبز، علوم و فناوری‌های نوین و ارتقای توان کیفی کارشناسی برای کاربست فناوری‌های نوین محیط زیستی لازم است.
۱۱	دستیابی به نتایج و پیامدهای محیط زیستی برتر، متناسب با شاخص‌های الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و جهانی با مشارکت و نقش‌آفرینی دقیق و تعیین شده مجموع دستگاه‌ها، نهادها، مجامع و شهروندان
۱۲	مدیریت بهره‌برداری پایدار از ذخایر شیلاتی و آبی و سایر منابع غنی اقتصادی با همکاری سازمان شیلات و مردم امکان‌پذیر است.

گام پنجم، نظریه پردازی

پس از طی چهارمین گام ابتدایی، مهم‌ترین گام، گام نهایی تبدیل داده‌ها و مفاهیم استنتاجی معتبر به نظریه است. یکی از مهم‌ترین کارکردهای پژوهش در این گام طرح نظریه مناسب و بهینه از داده‌ها و مفاهیم استخراج‌شده و قابل فهم کردن برای سایرین است.

در روند نظریه‌پردازی در حوزه امنیت زیست‌محیطی مراحل زیر طی شد:

مرحله اول: از میان ۱۲ شبه‌نظریه ساخته‌شده به روش کدگذاری داده‌ها، یک قضیه اصلی و به تناسب هر قضیه اصلی یک قضیه ارتباطی (در مجموع سه قضیه ارتباطی) منطبق با مؤلفه‌های سه‌گانه مدیریتی (دکترین، هدف‌گذاری، سیاست‌گذاری) انتخاب شدند.

مرحله دوم: با توجه به مرحله نخست، سه قضیه دکترینی انتخاب شدند و از میان آنها قضیه «بهره‌گیری از سرمایه‌های معنوی جامعه ایرانی برپایه تعلیم و تربیت انسان‌های مؤمن، با اخلاق، آگاه و برخوردار از بینش الهی درباره جایگاه محیط زیست» به عنوان قضیه اصلی دکترین برگزیده شد. در واقع این قضیه بنیادی، یعنی تربیت منتهی به تعالی بخشی انسان و اصلی‌ترین، محوری‌ترین و مهم‌ترین قاعده سایر قضایا محسوب می‌شود.

سپس دو قضیه مرتبط با قضیه اصلی دکترین با عنوان قضایای ارتباطی انتخاب شدند که این دو قضیه ارتباطی دکترین عبارت‌اند از: «تأمین عدالت محیط زیستی و استفاده از منابع زیستی پایه با تأکید بر اصلاح الگوی تولید و مصرف در بخش‌های مختلف» (قضیه حملیه) و «مدیریت زیست‌بومی و بهره‌برداری خردمندانه از زیست‌بوم‌ها با توجه به توان طبیعی و حفظ ارزش‌های تنوع زیستی امکان‌پذیر است» (قضیه شرطیه). این دو قضیه از یک سو ذیل قضیه اصلی دکترین قرار می‌گیرند و از سوی دیگر خود مبنای قضیه اصلی در «هدف» به عنوان مؤلفه دوم الگوی راهبردی هستند.

مرحله سوم: با توجه به قضایای ارتباطی از مؤلفه مدیریتی «دکترین» از یک سو و نقش و جایگاه «هدف» به عنوان دومین مؤلفه مدیریتی از سوی دیگر، قضیه «ایجاد و توسعه نظام محیط زیستی دانش‌بنیان و توانمند با نوآوری درون‌زا در سیاست‌ها، قوانین، مقررات، فرایندهای خدمات و فرآورده‌های محیط زیستی» به عنوان هدف اصلی در حوزه امنیت زیست‌محیطی تشخیص و انتخاب شد. در این مرحله براساس قضیه مذکور در مؤلفه مدیریت «هدف‌گذاری»، دو قضیه «استفاده از فناوری‌های نوین در سیاست‌های همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی برای حفظ محیط زیست براساس اصل مسئولیت مشترک و متفاوت» و «طراحی نظام‌های اطلاعات مالیات سبز برای فعالیت‌های زیان‌آور در محیط زیست و محو انحصارطلبی و تبعیض‌های ناروا» به عنوان حلقه اتصال و ارتباط قضیه اصلی مؤلفه مدیریتی «هدف‌گذاری» با مؤلفه مدیریتی «سیاست‌گذاری» انتخاب شدند.

مرحله چهارم: با توجه به دو قضیه ارتباطی در مؤلفه مدیریتی «هدف‌گذاری» قضیه «برای دستیابی به نتایج و پیامدهای محیط زیستی برتر، متناسب با شاخص‌های الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و جهانی با مشارکت و نقش‌آفرینی دقیق و تعیین‌شده مجموع دستگاه‌ها، نهادها، مجامع و شهروندان است» به عنوان مهم‌ترین قضیه که

بیانگر سیاست‌گذاری در الگوی راهبردی است، انتخاب شد. سپس به فراخور ارتباط قضایا، دوگانه ارتباطی سیاست‌گذاری یعنی «پرهیز از اسراف و ظرفیت‌سازی برای اصلاح بهره‌وری با گسترش فرهنگ عمومی محیط زیست امکان‌پذیر می‌شود» و «مدیریت بهره‌برداري پایدار از ذخایر شیلاتی و آبرزی و سایر منابع غنی اقتصادی با همکاری سازمان متولی و مردم امکان‌پذیر است» با قضیه اصلی مؤلفه مدیریتی مذکور در الگوی راهبردی امنیت محیط زیست جانمایی شد.

مرحله پایانی: روندشناسی تکاملی مراحل سه‌گانه مذکور در پیوند قضایای اصلی و ارتباطی و مؤلفه‌های سه‌گانه مدیریتی نشان می‌دهد که «با اصالت دادن به اصل توجه به بنیان‌های نظری و با رعایت اخلاق زیستی و فرهنگ‌سازی عمومی در کنار قوانین بازدارنده در اهداف و سیاست‌ها، محیط زیست پایدار و طیبه در جامعه محقق می‌شود». این عبارت به عنوان محصول موفق و نتیجه مرجح در حوزه محیط زیست است؛ بنابراین می‌توان آن را مبدأ شبه‌نظریه در حوزه محیط زیست دانست.

شکل ۳- فرایند رسیدن به نظریه

اعتبارسنجی شبه‌نظریه (روایی)

بر خلاف تحقیقات کمی، در تحقیقات کیفی هیچ آزمون استاندارد برای روایی وجود ندارد و اغلب ماهیت تحقیق را خود محقق تعیین و جرح و تعدیل می‌کند؛ بنابراین ماهیت مفهوم روایی در تحقیقات کیفی به بازنمایی مشارکت‌کنندگان، اهداف تحقیق و مناسب بودن فرایندها ارتباط دارد.

- براساس توضیحات اخیر و دقت در فرایند تحلیل داده‌های تحقیق طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی و به دلایل زیر روایی پژوهش محقق شده است:
- طی تحقیق هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها، تجزیه و تحلیل به صورت رفت و برگشت به دفعات انجام شده است.
  - رسیدن به اشباع نظری با احصای کد زیرمفهوم، مفهوم، زیرمقوله‌ها، مقوله‌ها، مضامین و قضایا؛
  - انتخاب رویکرد تحلیل جزء به جزء؛
  - ارجاع کدگذاری باز و محوری به تعداد ۵۶ نفر از خبرگان و اعمال نظر آنها در فرایند تجزیه و تحلیل.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که بررسی بیانات مقام معظم رهبری درباره محیط زیست و منابع طبیعی نشان داد، ایشان معتقدند که مهم‌ترین بحران‌های زیست‌محیطی عبارت‌اند از:

۱. بحران‌های زیست‌محیطی در سطح ملی

الف) فرسایش خاک

به نظر ایشان: «فرسایش خاک در کشور ما بر اثر سهل‌انگاری‌ها و بدعمل کردن‌ها و ندانم‌کاری‌ها روی می‌دهد؛ فرسایش خاک چیزی نیست که بشود به آسانی جبران‌ش کرد. برای تهیه خاک حاصل‌خیز سال‌ها زمان لازم است.» ایشان بی‌توجهی به مبانی حفظ محیط زیست را باعث بروز چنین مشکلاتی می‌دانند و معتقدند: «آسیبی که از این بی‌مبالاتی به محیط زیست وارد می‌شود، آسیبی نیست که بشود به راحتی جبران کرد.» اعتقاد دارند: «می‌توان پیشگیری کرد، علاج کرد که عمدتاً هم پیشگیری لازم است.»

ب) آلودگی هوا

چالش بعدی که ایشان بر آن تأکید دارند، مسئله آلودگی هواست. می‌فرمایند: «آلودگی هوا جزو مسائل مهمّ زیست‌محیطی امروز ما در کشور، به خصوص در شهرهای بزرگ است؛ در تهران و کلان‌شهرهای کشور است.» ایشان مؤکداً بیان می‌کنند: «آلودگی مسئله مهمّی است» و راه جلوگیری از آلودگی هوا را این‌طور بیان می‌کنند: «آلودگی را می‌شود پیشگیری کرد، می‌شود هم علاج کرد. اگر ما حقیقتاً با هم همدل، هم‌زبان، هم‌نیت باشیم و نیروهایمان را روی هم بگذاریم - همهٔ کسانی که اطراف این قضیه هستند - این کار را می‌شود حل کرد.» ایشان تأکید دارند: «کشورهایی یک‌پنجم خاک ما وسعت دارند، دو برابر ما جمعیت دارند، مشکل آلودگی هوا را حل کرده‌اند؛ پس ما هم می‌توانیم. می‌شود مشکل آلودگی هوا را حل کنیم.»

ج) ریزگردها

مشکل بعدی را پدیدهٔ گرد و غبار می‌دانند و در این باره می‌فرمایند: «گرد و غبار فقط مشکل برای تنفس مردم نیست. این پدیده جنگل‌های غرب کشور - جنگل‌های بلوط - را در خطر نابودی قرار داده است و چنانچه خدای نکرده این مشکل پیش بیاید، ضررهایش به مراتب بیشتر از آن چیزی است که ما از تنفس در تهران یا در شهرهای دیگر در هوای غبارآلود ضرر و زیان می‌بینیم» و راه‌حل آن را در جدی دنبال کردن حل آن می‌دانند و می‌فرمایند: «باید کار را دنبال کرد، باید دید علت چیست. علت‌ها را شناخت و به صورت جدی درصدد علاج برآمد.»

د) آلودگی هوا، آب، خاک

سه عنصر اساسی در محیط زیست هوا، آب و خاک است. به نظر مقام معظم رهبری اینها را باید مورد توجه قرار داد: «همه همت را باید برای حفاظت از این سه عنصر اساسی گذاشت.» ایشان می‌فرمایند: «طبق آماري که به من دادند، در تهران ۷۰ درصد مشکل آلودگی هوا، مربوط به حمل و نقل است، ۳۰ درصد مربوط به صنایع آلاینده است که اگر همت مسئولان به کار رود، این مشکل هم قابل حل است.»

ه) مصرف آب

مسئله بعدی زیست‌محیطی را آب و مصرف آب می‌دانند. در بیان ایشان «۹۰ درصد آب کشور صرف کشاورزی می‌شود. همه مصارف دیگر - مصارف شرب و شهر و صنعت و غیره - ۱۰ درصد است.» برای حل این مشکل بیان می‌کنند: «ما اگر چنانچه بتوانیم با تدابیری در آن ۹۰ درصد که صرف کشاورزی می‌شود، ۱۰ درصد صرفه‌جویی بکنیم، معنایش این است که به همان اندازه‌ای که امروز آب برای شرب و شهر و روستاها و صنعت و غیره مصرف می‌کنیم، به همین اندازه آب در اختیار کشور قرار می‌گیرد. سوای این با آبیاری قطره‌ای، با شبکه‌سازی‌های درست و خوب می‌توان در مصرف آب صرفه‌جویی کرد.» در نگاه ایشان: «اگر آب پشت سدها را بتوانیم جمع کنیم و شبکه‌سازی درست کنیم، می‌توانیم این آب را هدر ندهیم و از تبخیر آن جلوگیری کنیم. علاوه بر این مشکلاتی هم پشت سدها به وجود می‌آید. کارهای فراوانی است که باید انجام بگیرد؛ اینها جزو چیزهای بسیار مهم است.»

و) تخریب جنگل‌ها و مراتع

«مسئله بعدی جنگل‌ها و مراتع است. جنگل‌ها و مراتع ما، هم ربه‌های تنفسی شهرها و محیط‌های زندگی‌اند، هم نگهدارنده خاک‌اند و خاک را حفظ می‌کنند. جنگل‌ها را باید حفظ کرد. متأسفانه در بخش‌های مختلف کشور، جنگل‌های متراکم و انبوه شمال کشور بعضاً مورد چپاول و غارت و بعضاً مورد بی‌توجهی و بی‌اهتمامی قرار می‌گیرد. نباید اجازه داد به جنگل‌ها دست‌درازی شود. سازمان‌های مختلف که مسئولیتی در این زمینه دارند، از منابع طبیعی گرفته تا محیط زیست و بقیه دستگاه‌هایی که ارتباطی با این قضایا دارند، اجازه ندهند با بهانه‌های مختلف از احداث شهر بازی گرفته تا به بهانه جذب گردشگر و هتل‌داری و مانند اینها بگیرند حتی ساختن مدرسه علمیه و حوزه علمیه که جنگل‌ها را تخریب کنند یا به آنها تعرض شود و به جنگل‌ها تعدی شود هرچند تاکنون به جنگل تعدی شده است. دولت و سایر سازمان‌های متولی باید جلوی این کار را با استحكام کامل بگیرند.»

ز) پدیده زمین‌خواری

مسئله بعدی از منظر ایشان پدیده زمین‌خواری است. بیان داشته‌اند: «البته پدیده زمین‌خواری پدیده جدیدی نیست؛ قدیمی است؛ پدیده زمین‌خواری از پدیده‌های قدیمی در کشور ماست! توقع این بوده است که در نظام اسلامی و جمهوری اسلامی این پدیده متوقف بشود؛ اجازه ندهیم کسانی بیایند با دست‌اندازی به زمین‌های گوناگون

اطراف شهر و حومه‌های شهر و مناطق خوب، ثروت عمومی را به نوبه خود تبدیل کنند به ثروت شخصی. این بوستان عظیمی که فرض کنید در فلان نقطه شهر واقع است، یک ثروت عمومی است؛ نباید اجازه داده شود کسانی بیایند با زرنگی، با دست‌کاری کردن قانون، با احیاناً خریدن یکی دو نفر آدم سست‌عنصر در فلان دستگاه، این ثروت عمومی را تبدیل کنند به ثروت شخصی خودشان. خیلی رنج‌آور است!»

ح) کوه‌خواری

به نظر مقام معظم رهبری، مسئله جدیدی که امروزه در جامعه ما نمود پیدا کرده است، کوه‌خواری است. ایشان می‌فرمایند: «بنده گاهی که می‌روم ارتفاعات شمال تهران و نگاه می‌کنم، واقعاً خیلی متأسف می‌شوم. بارها در دیدار با مسئولین شهری و مسئولین دولتی و سایر مسئولین این مسائل را در میان گذاشته‌ام. هرچند تلاش‌هایی کرده‌اند، لکن قاطع باید با این پدیده برخورد جدی کنند. مسئولین باید در مقابل سوءاستفاده‌کنندگان قاطعیت به خرج بدهند؛ عرضه باید به خرج بدهند؛ نگذارند فلان آدم سوءاستفاده‌چی با شیوه‌های مشخص ارتفاعات شمال تهران را یا زمین‌های غرب تهران را به تصرف خودشان در بیاورند یا در شهر مشهد، ارتفاعات جنوب شهر که در واقع مرکز تنفس شهر است خان‌سازی می‌کنند یا هتل می‌سازند، ساختمان‌های چند طبقه می‌سازند؛ اینها بد است، اینها غلط است؛ اینها را جرم بدانید و با آن برخورد محکم کنید.»

۲. راه‌حل‌های بحران‌های زیست‌محیطی

رهبر معظم انقلاب برای جلوگیری از تخریب محیط زیست اقدامات زیر را مطالبه می‌کند:

الف) جرم‌انگاری

یکی از کارهای اساسی برای جلوگیری از تخریب محیط زیست که ایشان بیان می‌کنند «جرم‌انگاری» در قانون است. در این خصوص می‌فرمایند: «تخریب محیط زیست باید در قانون جرم دانسته شود و کسانی که محیط زیست را تخریب می‌کنند تعقیب قضایی شوند. صرف اینکه برون قلع بنا کنند، کافی نیست که آن را هم متأسفانه در مواردی نمی‌کنند و از این کار کوتاهی می‌کنند.»

ایشان بیان می‌دارند: «قانون باید طوری نوشته شود که جنبه بازدارندگی قوی داشته باشد. اگر خدای نکرده در داخل دستگاه‌ها کسانی هستند که کوتاهی می‌کنند، با آنها شدیدتر برخورد کنید. اینها جزو کارهای لازم و اساسی است. هم منابع طبیعی، هم شهرداری، هم محیط زیست، هم دستگاه‌های نظارتی - همه اینها - بایستی با این

وضع آسف‌بار مقابله کنند. حفظ محیط زیست و رعایت محیط زیست، یک وظیفه حاکمیتی است. البته مردم هم نقش دارند؛ مردم می‌توانند نقش‌های خوبی ایفا کنند، همکاری کنند؛ شرطش این است که دستگاه‌های حاکمیتی به طور جدی دنبال قضیه باشند. اگر جدیت به خرج بدهند، مردم هم به اینها کمک خواهند کرد.» در باب جرم‌انگاری تخریب محیط زیست می‌فرمایند: «دستگاه قضایی و دستگاه‌های ضابط و پیش از آنها قوانین مجلس، باید روی این تکیه بکنند. البته قوانینی داریم و الان قوانین خوبی هست، منتها بازنگری لازم است؛ بایستی تخریب محیط زیست جرم محسوب بشود؛ به عنوان جرم بایستی تعقیب بشود. پالایش و بازنگری قوانین موجود، تقویت نظارت‌های بی‌اغماض - نظارت انجام بگیرد، هیچ‌گونه اغماضی هم در این نظارت‌ها صورت نگیرد و رؤسای دستگاه‌ها شخصاً نظارت کنند.»

ب) تهیه سند ملی محیط زیست

تهیه سند ملی برای مسائل محیط زیست امری لازم و ضروری از جانب ایشان مطرح شده است: «در تهیه این سند همه دستگاه‌ها باید بجد با همدیگر همکاری کنند و پیوست محیط زیستی برای همه برنامه‌های سازندگی از شهری و صحرایی و صنعتی و بقیه طرح‌ها، باید پیش‌نیاز ضرورت اجرای طرح‌ها باشد. برای احداث قبل شروع کار باید مشخص باشد که تأثیر جاده در محیط زیست چیست؛ یا اگر قصد احداث کارخانه دارید، باید معلوم باشد که تأثیرش در محیط زیست چیست؛ بعضی از مسائل تجاری، بعضی از نقل و انتقال‌ها و کارهای بازرگانی؛ اینها باید پیوست محیط زیست داشته باشد، همه این مواردی که بیان شد در سند ملی محیط زیست باید مشخص باشد.»

ج) فرهنگ‌سازی

«شاید هم مهم‌ترین اقدام در حفظ محیط زیست، فرهنگ‌سازی باشد. اگر مردم بدانند که اهمیت حفظ محیط زیست برای حیات آنها چقدر مهم است، کمتر اقدامات ضد محیط زیستی انجام می‌دهند. این آموزش‌ها مربوط به فرهنگ‌سازی محیط زیست است و این را از دبستان باید شروع کنیم، در کتاب‌های درسی؛ باید بچه‌های ما اهمیت مرتع و جنگل و هوا و آب و خاک و دریا و مانند اینها را از کودکی آموزش داده شوند و روی آن حساس باشند. حفظ حریم محیط زیست باید جزئی از فرهنگ عمومی شود. البته نقش رسانه ملی را هم نباید نادیده گرفت، باید رسانه ملی و مردم در فرهنگ‌سازی زیست‌محیطی نقش بپذیرند و هم نقش‌شان را به خوبی ایفا کنند.»

منابع فارسی

- قرآن کریم، ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی.
- نهج‌البلاغه، ترجمه فیض‌الاسلام.
- استراوس، آنسلم و کوربین (۱۳۸۷)، اصول و روش تحقیق کیفی، نظریه مبنایی، رویه‌ها، شیوه‌ها، ترجمه بیوک میرزایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- امام خامنه‌ای (۱۳۷۵)، یاد ایام (مجموعه بیانات)، تهران: انتشارات صادق.
- امام خامنه‌ای (۱۳۸۹)، نرم‌افزار حدیث ولایت (بیانات).
- امام خمینی (ره) (بی‌تا)، صحیفه نور، ج ۲۱.
- دلاور، علی (۱۳۸۵)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: انتشارات رشد.
- محمدزاده، محمد (۱۳۸۹)، سند ملی محیط زیست، تهران: سازمان حفاظت از محیط زیست.
- منصوریان، یزدان (۱۳۸۶)، «گراندد تئوری چیست و چه کاربردی دارد»، ویژه‌نامه همایش علم اطلاعات و جامعه اطلاعاتی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- مهربابی، امیر، حسین خنیفر، علینقی امیری، حسن زارعی متین و غلامرضا جندقی (۱۳۹۰)، معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)، مدیریت فرهنگ سازمانی س ۹، ش ۲۳.
- نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، فرهنگ دفاعی-امنیتی، تهران: سنا.

منابع لاتین

- Kendall-Jackson-Grand-Reserve-Cabernet...1999
- Klous, Krippendorff c2004R, *Content Analysis an Introduction to its Methodology*, SAGE Publications.

